

НАТАЛІЯ ОТРЕШКО,

кандидат соціологічних наук, завідувачка кафедри соціологічних досліджень соціогуманітарного факультету Міжнародного Соломонового університету

Картини соціального світу: концепти суспільства і суб'єкта дії в соціологічній теорії

Abstract

Patterns of the world may be defined as systems of ideas about reality. These systems are accepted in the culture of the certain socio-historic areal. Patterns of the world set the stage for world perception by human being as a subject of cognition and as an actor. Actor's views are conditioned by such an interpretations of reality as self-evident for actors. Thus this way of reality interpretation or Weltanschauung dominates in mass consciousness in certain socio-cultural space.

Intellectual elite elaborates the interpretation of social reality addressed to all social groups. In the Middle Ages, Catholic Church held the monopoly of the universal version of reality interpretation which shaped the religious pattern of world. Starting from the Age of the Enlightenment, patterns of social reality have been shaped by philosophers or, later on, by theoretical sociologists in consequence of secularization process. These developments, as well as concepts of society and actor are treated by objectivist and subjectivist sociological theories in different ways. Such a divergence of opinion is conditioned both by philosophical and by political ideas of theorists.

Соціологія успадкувала від філософії певну кількість парних концептів, концептів-дихотомій, серед яких особливо характерною для соціології від самого початку її становлення була опозиція між колективним та індивідуальним, “суспільством” та “індивідом”. У класичних соціологічних теоріях переважали два погляди на проблему співвідношення індивіда і суспільства: об'єктивізм та суб'єктивізм. Прихильники об'єктивізму вважали, що окрема людина підпорядкована наявним у суспільстві структурам, тоді як прихильники суб'єктивізму, навпаки, стверджували, що соціальні структу-

ри й інститути формуються діями індивідів. У сучасних теоріях конструктивізму, зокрема в теорії практичної раціональності П.Бурдьє і теорії структуризації Е.Гіденса, автори вдаються до спроби подолати дилему суб'єктивізму/об'єктивізму шляхом запровадження концепції соціальної практики як місця зустрічі суб'єкта дії із соціальними структурами в межах повсякденності.

Але й досі в соціологічній теорії залишаються нерозв'язаними такі питання: яким чином із повсякденних взаємодій індивідів виникає соціальний порядок і як у рамках наявного соціального порядку можлива свобода дії для індивіда. Ці питання не мають і не можуть бути розв'язані раз і назавжди. Співвідношення свободи й необхідності в людському житті, вибір між учинком як актом творчості, розривом соціальної реальності або підкоренням, служінням чинному порядку в суспільстві — це проблеми, що їх раз у раз розв'язують по-новому і найчастіше не на теоретичному рівні аналізу, а в реальній біографії. Крім цього, існує багатовікова філософська традиція аналізу проблем свободи вибору для людей різних історичних епох. Звісно, можна було б погодитися з філософами, що ця тема не підлягає соціологічному аналізу, оскільки соціологія — наука про масові, соціальні явища, глобальні тенденції сучасних суспільств.

Але, на мою думку, теоретична соціологія — не так наука, що вивчає проблеми індустріального і постіндустріального суспільств, як проект опису десакралізованого соціального світу, що заступив місце релігійного проекту світобудови за Нового часу в суспільствах західного типу. Це твердження частково відповідає поглядам К.Мангайма, його соціології знання [Мангейм, 1994]. Разом із тим частково я спираюся на визначення відмінності “великої” теорії і теорій “середнього рівня”, що міститься у праці А.Гоулднера про наближення кризи західної соціології. А.Гоулднер стверджує, що “велика теорія” у соціології не суперечить теоріям середнього рівня, а “пов'язана з іншим видом проблем: власне, її завдання — розв'язувати суперечності, зорієнтовувати, з'ясувати смисл і впорядковувати, а не *затверджувати* знання”. “Соціальна функція соціальної теорії полягає не в тому, щоби постачати “факти” про соціальний світ, а в тому, щоби здійснити переорієнтацію, що зменшує занепокоєння, забезпечити нову всеосяжну картину, покликану показати, якими є речі і де вони вступають у відношення одна до одної” [Гоулднер, 2003: с. 116].

Утім, головна функція “великої” теорії, за А.Гоулднером, — здійснювати орієнтацію для суб'єктів дії різноманітних соціальних груп у період кризи. Мається на увазі, мабуть, криза як ситуація переходу суспільства від одного стабільного стану до іншого. Але можна інтерпретувати ситуацію кризи й ширше. Орієнтація в процесах соціальної реальності є особливо актуальною для суб'єктів дії в ситуації кризи світогляду, трансформації смислів повсякденного життя. Теоретики в цьому разі мають надати чіткий опис трансформацій, що відбуваються, а також показати можливі варіанти виходу з постапої ситуації кризи.

Якщо виходити з такого формулювання завдань соціологічної теорії, очевидно, що вона має існувати як мінімум на двох різних рівнях — на рівні наукових трактатів, що містять знання про соціальну реальність для со-

ціогуманітарної наукової спільноти, і на рівні науково-популярної літератури, де простішою мовою були б викладені засадові тези сучасного соціологічного знання. У будь-якому разі соціологічна теорія не має перетворюватися на своєрідну форму езотеричного знання для втаємничених, які продукують нові поняття й теоретичні моделі без прив'язування їх до конкретних історичних процесів соціальної реальності. З іншого боку, не слід дивитися на соціологічну теорію як на суто прикладний тип знання, що має витримувати перевірку в перебігу емпіричних досліджень. Радше теоретичне знання в сучасній соціології можна розглядати як загальну поняттеву й методологічну рамку для соціогуманітарного пізнання загалом. Але щоби ця рамка виявилася запитуваною і дієвою, необхідне прояснення базових концептів, що передбачає екскурс у передісторію формування їх у соціологічному науковому дискурсі. Передусім це стосується концептів “суспільство” та “індивід як суб'єкт дії”.

Перш ніж звернутися до аналізу цих двох концептів, напевно, доречним буде обґрунтування окресленої вище тези, згідно з якою соціологічна теорія — це проект опису реальності, який замінює релігійний проект у західному типі цивілізації починаючи з доби Просвітництва, і що автори соціальних теорій за Нового часу, власне кажучи, створювали нову картину соціального світу для всіх груп суспільства. Але спершу треба визначити основні позиції, що дають змогу чіткіше сформулювати саме поняття “картина світу”, оскільки застосування цього філософського і лінгвістичного поняття потребує обґрунтування в рамках соціологічної теорії.

Картини світу як спосіб пізнання реальності

З точки зору філософської антропології потреба в орієнтації закладена в людині разом із потребами в емоційній прихильності й творчості. Людина — істота, відкрита світові. На відміну від тварини, чия поведінка запрограмована інстинктами й іншими біопрограмми, людина запрограмована не цілком. Звідси більша вразливість, але й більша гнучкість у пристосуванні людей до навколишньої реальності. За ситуації відсутності жорсткої програми/інстинкту в людському житті залишається вибір можливих варіантів дій. Цей вибір здійснюється в процесі повсякденного прийняття рішень різного рівня відповідальності. Важливим у цій ситуації залишається одне: рішення людини не нав'язуються їй інстинктом. Вона мусить приймати їх сама. “Людина стикається із необхідністю вибору, й у кожному прийнятому рішенні є ризик провалу” [Фромм, 2006: с. 110]. Людині як істоті не лише біологічній, а й розумній доводиться захищатися не тільки від небезпеки загибелі, а й від небезпеки божевілля. Критерії божевілля різні; один із них — порушення зв'язку між людиною і дійсністю, що її оточує, нездатність обирати ефективну лінію поведінки.

Людина — істота, яка прагне впорядкування навколишнього світу. Звідси необхідність створення того, що в соціології називають соціальним порядком як природною необхідністю, що впливає з людської природи, — пошук упорядкованої реальності на противагу навколишньому хаосу, часто ворожому або, принаймні, байдужому до людини з її життєвим інстинктом.

Але при цьому слід відзначити такий факт — потребуючи соціального порядку, людина завжди залишається ним незадоволена, тобто діалектика соціального життя полягає в тому, що це життя необхідне їй водночас недостатнє для людини. Значення культури, релігії, філософії, пізніше цілого корпусу соціогуманітарних наук полягає в тому, щоби компенсувати цю недостатність, пом'якшити незадоволення реальним станом речей, надати кілька інших можливих варіантів наявної соціальної реальності.

Пізнання навколишнього світу людиною не відбувається безпосередньо, за принципом прямого відображення об'єктів зовнішнього світу у свідомості суб'єкта. Посередником у свідомості того, хто пізнає, виступає те, що сьогодні у філософії пізнання та соціолінгвістиці заведено називати картинами чи образами світу. В основу цих образів покладено як ідеї здорового глузду, так і наукові ідеї, що стали складовою усталених уявлень про світ. Але узагальнену смислову рамку в картинах світу створюють базові філософські метафори і допущення, що перетворилися на істини для певних культур. Вони закладають підвалини традицій суспільства і домінуючу норму світогляду, що відокремлює смисл від безглуздя, розум — від безумства в повсякденному житті, а також у таких особливих царинах пізнання, як наука, релігія, філософія.

Картини світу — система уявлень про реальність, прийнята в культурі певного соціально-історичного простору. Картини світу формуються мовою — як повсякденною, так і науковою — і створюють підґрунтя для сприйняття світу людиною як суб'єктом пізнання. Світогляд суб'єкта в соціоісторичному просторі конституюється заданим способом інтерпретації реальності, яку він вважає самоочевидною. Цю інтерпретацію також можна назвати картиною світу, що домінує в груповій і масовій свідомості в конкретному соціокультурному просторі. У кожному такому просторі є соціальні групи, головне завдання яких полягає в тому, щоб створювати інтерпретацію світу, зокрема й соціального, для всіх груп, що становлять суспільство. У соціології знання К.Мангайма такі групи називають інтелігенцією. У пропонованій статті замість поняття “інтелігенція”, що в українській мові й культурі має особливе смислове навантаження, вживано поняття “інтелектуали” або “інтелектуальна еліта”.

Чим статичніше суспільство, тим із більшою мірою ймовірності групи інтелектуалів можуть набути особливого сакрального статусу й перетворитися на закриту касту, що й являли собою касту жерців у Давньому Єгипті, Індії, а пізніше — у грецьких містах-полісах. У середньовічному західному християнстві такою закритою групою була католицька церква.

Чим більшою мірою верства інтелектуалів стає виразником деякої строго зорганізованої спільноти (скажімо, церкви), тим сильніше вона схляється у своєму мисленні до свого роду “схоластики”, котра попервах формується як особливий тип мислення, властивий інтелектуалам, своєрідний варіант сакрального знання для обраних. Завдяки цьому “схоластика” як монополістичний тип мислення інтелектуалів набуває відносно віддаленості від конфліктів повсякденного життя й узагалі від реальності як такої. Суб'єкти пізнання, наділені “схоластичним” типом мислення, не шукають доказів для фактів, а “задовольняють власну потребу в систематизації, вна-

слідок якої всі факти життя співвідносяться із традиційними даними і неконтрольованими засновками” [Манхейм, 1994: с. 16]. Завдання такого способу пізнання — “надати догматично єднальної сили тим способам мислення, які раніше були значимими лише для певної секти” [Манхейм, 1994: с. 15].

Таку догматичну силу мають базові онтологічні принципи. Вони визначають глибинний смисл, закладений у будь-якій картині світу. Онтологія описує той світ, який є, визначаючи правила відокремлення сутності від форми. Наприклад, смисл, закладений у класичній західній онтології, дає змогу інтегрувати у філософії й психології одиниці поведінки суб’єкта в єдине ціле — і виникає ідея про особистість як набір відносно сталих характеристик. У класичній соціології онтологічним статусом наділений образ суспільства як системи взаємозалежних елементів: соціальних інститутів, організацій, груп.

Базові онтологічні поняття являють собою свого роду табу стосовно решти джерел смислових значень. З використанням таких понять, як “людина”, “Бог”, “природа”, “суспільство”, в різноманітних картинах світу, починаючи від релігійних, спрощується й уніфікується реальність, багатоманіття форм життя і буття. Це спрощує орієнтацію у світі й у соціокультурному просторі суб’єктам дії з різних соціальних груп, створює універсальний образ буття для всього суспільства.

Фундаментальне питання будь-якої онтології: “Що визнавати за реальне?” І друге питання, що уточнює перше: “Що визнавати за значиме під час опису цієї реальності?”

Те, що інтелектуальна еліта у певних релігійних, філософських, наукових картинах світу проголошує реальним, на якийсь час набуває статусу онтології. Але при цьому завжди залишається відкритим питання: що із проголошеного існує насправді? Це питання в соціальному світі неминуче пов’язане з іншим: “Хто і яким чином визначатиме, що у світі реально існує, а що ні?” Це, останнє питання неминуче породжує боротьбу між групами інтелектуалів за право продукувати істинне знання про світ; це боротьба церкви із язичниками та ерессю, владної еліти — із різними формами опозиції, у науковій спільноті — між представниками різних наукових шкіл і теоретичних напрямів.

Десакралізація картини соціального світу за Нового часу

У картинах світу, що домінували в західних культурах до Нового часу, були чітко виражені семіотичні “центр” і “периферія”. “Центром” виступав той чи той образ субстанції, навколо якого вибудовувалися “периферійні” об’єкти пізнання. Наприклад, за доби Античності такою субстанцією був образ Космосу, за Середньовіччя — образ Бога, за доби Відродження — образ людини як творця власної долі, за Нового часу певну субстанціональність зберігають образи природи і суспільства як природної й соціальної цілісності/системи.

В усіх випадках семіотичний центр картин світу інтелектуальна еліта використовувала, щоби за його допомогою впорядкувати хаос розрізнених

досліджуваних об'єктів, побудувати їх ієрархію, створюючи відповідну систему понять. Знання про “центр” як засадову субстанцію наділялося статусом сакрального й було доступне лише втаємниченим. Решта видів знання проголошувалися профанними й наділялися нижчим соціальним статусом порівняно з “істинним”, сакральним знанням. Отже, сакральне знання виступало у вигляді символічного ресурсу інтелектуальної еліти, котра частково наділяла ним суб'єкт влади — правлячу еліту. Володіння особливим різновидом знання давало можливість підтримувати постійну дистанцію між елітами обох типів, з одного боку, та рештою соціальних груп — з іншого.

Особливість підтримання влади в соціальному просторі полягає в тому, що суб'єкти влади постійно мусять взаємодіяти із підпорядкованими їм групами й індивідуальними суб'єктами, тобто входити в соціальний простір взаємовідносин і взаємообмінів, тому вони, ці суб'єкти влади, мають разом із тим створювати і підтримувати дистанцію від суб'єктів інших соціальних груп, щоби обґрунтувати своє особливе, елітне місце в соціальному просторі, яке дає право на владу. Відтак, їм завжди була потрібна інтелектуальна еліта, що виконує функцію посередника в мережах соціальної взаємодії. В історії інтелектуали незрідка зверталися шляхом усного мовлення чи письмового тексту до підлеглих соціальних груп від імені влади та соціального порядку в суспільстві. Інтелектуальна еліта наділяла владну еліту особливим статусом. Наявність символічного капіталу давала змогу суб'єктам влади у традиційних картинах соціального світу посідати особливе місце, що робило їхні дії непідвладними загальноприйнятним законам і нормам. Оскільки вважалося, що земна влада походить не від самої себе, а є віддзеркаленням божественної влади, то дії суб'єктів влади не підлягали звичайному земному суду. Вони потлумачувалися як дії від імені Бога в інтересах усіх соціальних груп, що входять до суспільства.

Проте соціальний простір — це простір відкритий і динамічний. Зміна умов життя і пов'язана з цим зміна співвідношень владних сил веде до кризи сталої картини світу і заміни її новою, такою, що адекватніше відображає змінені умови. За ситуації кризи соціальних систем відбувається перерозподіл усіх видів капіталу, зокрема й символічного. Тоді своєрідна інтелектуальна контреліта формує засади нової картини світу. Таким чином, революції в соціальному просторі розпочиналися із революцій у свідомості інтелектуалів. Як вважав К.Мангайм, “фундаментальна переоцінка мислення за Нового часу вможливилася лише після усунення інтелектуальної монополії духівництва” [Манхейм, 1994: с. 17]. Філософи Нового часу в гносеології “намагалися подолати невизначеність мислення людини Нового часу, відштовхуючись не від догматичного вчення про буття, не від світопорядку, санкціонованого вищим типом знання, а від аналізу суб'єкта пізнання” [Манхейм, 1994: с. 17]. Місце середньовічної схоластики, сталих принципів онтології в наукових картинах світу заступають принципи гносеології — принципи відносності пізнання та істини. На зміну релігійним картинам світу приходять наукові моделі пізнання, які поділені за предметами і методами дослідження і мають конкретне емпіричне застосування.

Отже, замість традиційної, освяченої авторитетом церкви історії створення світу, де все вже від початку визначене Божественним провидінням, виникла концепція розділеної — природної й соціальної — реальності, різні складові якої доступні різною мірою для контролю з боку людей. Перевагу в соціальному науковому пізнанні “віддавали методу, що довів свою найбільшу придатність для орієнтації у світі й свою плідність у царині природничих наук — емпіричному методу” [Манхейм, 1994: с. 19]. Суб’єкти наукового пізнання в соціальних науках частково заступають місце церкви як посередника між Богом і соціальним світом. Формуються нові базові характеристики наукового методу пізнання — об’єктивність, неупередженість як відсутність емоційних оцінок і зацікавлених думок, пошук універсальних законів соціального світу з метою подальшого його вдосконалення й реформування. Місце сакральності релігійного знання заступає доступність для всіх наукових методів пізнання за умови відповідного бажання дотримуватися їх і попереднього професійного навчання.

Крім цього, слід наголосити, що у філософських і наукових картинах соціального світу починаючи від Нового часу владна еліта позбавляється статусу Божих обранців. Жодна соціальна група в десакралізованому суспільстві не може претендувати на владу за правом спадкоємства. На зміну цьому праву приходять ідеологія ліберального, демократичного суспільства, в якому передбачається, що владна еліта відповідає перед підпорядкованими їй соціальними групами за збереження соціального порядку. Влада в такій картині соціального світу наділяється легітимністю в тому разі, якщо вона здатна виступати від імені Розуму і, відповідно, в змозі передбачати можливі наслідки власних дій.

Можна висловити гіпотезу, що соціологія з’являється як окрема наука наприкінці XIX століття саме з огляду на необхідність вивчення передбачуваних і непередбачуваних наслідків соціальних дій на різних рівнях прийняття управлінських рішень. До того ж соціологічна теорія стає такою формою інтелектуальної діяльності, за якої в рамках різних теоретичних підходів створюються різноманітні інтерпретації множинної картини соціального світу. Монополію на вищу істину церкви заступає плюралізм думок з приводу того самого об’єкта чи процесу в соціальній реальності. Різні соціальні групи із різним співвідношенням економічного, політичного, культурного і символічного капіталів претендують на різноманітні інтерпретації соціального світу. Ці відмінності дістають відображення в теоретичних напрямах соціології.

Концепт суспільства як соціального цілого та “одиничне множинне” сучасної соціальної реальності

У класичній соціології простір дій соціальних суб’єктів був презентований концептом суспільства як змішаної системи, соціальної й політичної водночас. Образ політики як простору, поділеного на соціальний інститут держави і сферу громадянського суспільства, присутній у працях соціальних філософів XVIII–XIX століть, у XX столітті поступається місцем обра-

зу єдиної системи, якою керує розум і яка тяжіє до прогресу — так званого суспільства загального благоденства.

У концепції Т.Парсонса, котра, як відомо, являє собою синтез ідей класичної соціології, остаточно утверджується образ універсального суспільства як соціальної системи, що взаємодіє із навколишнім середовищем. “У класичній соціології за версією Т.Парсонса, суспільство набуває вигляду цілого, стабільно і складно зорганізованого навколо принципів інструментальної раціональності” [Турен, 1998: с. 35].

Але домінування концепту суспільства як єдиної соціальної системи у західній соціологічній теорії тривало відносно недовго. У перебігу розвитку економічних і політичних соціальних інститутів у західних державах уявлення про єдину систему цінностей та інтереси суспільства виявилось дискредитованим. У ХХ столітті з’являються індивідуальні й групові суб’єкти влади, які, володіючи достатнім економічним і культурним капіталом, створюють нові канали впливу в політичному і соціальному просторі. Вони, власне, становлять опозицію суб’єктам державної влади. Тому наприкінці минулого століття в соціологічних і політологічних теоріях знову виникає образ громадянського суспільства як поля діяльності суб’єктів, які протистоять у своїх інтересах державі й обмежують її вплив у полі політичної влади. Суспільство, кероване розумом, уже не видається суб’єктам пізнання альтернативою війни всіх проти всіх. Воно тепер постає як система всемогутнього панування із невблаганними механізмами його підтримання, яка прагне тотального контролю над суб’єктами дії. Місце образу демократичного суспільства, “держави загального благоденства” заступає образ влади, яка тонко маніпулює свідомістю громадян із використанням різноманітних форм ідеології, створюваної для правлячої еліти в соціальних науках.

Місце образу суспільства як соціальної системи у працях теоретиків нового напрямку — конструктивізму — тепер посідає образ соціальної реальності. Остання постає як поле гри за певними правилами. Обізнаність щодо цих правил дає змогу суб’єктам дії чи то приймати їх, чи то обходити, обираючи тим самим ту чи ту стратегію успіху і виживання. Єдиного, універсального образу суспільства в конструктивізмі більше не існує, йому на зміну приходять образ реальності, де різноманітні соціальні сили оспорожують одна в одній право на історичність, на домінування не лише в політичному, а й у культурно-символічному полі, передусім у засобах масових комунікацій.

Боротьба ідеологій у працях конструктивістів, насамперед А.Турена і П.Бурдьє, уявлюється вже не як боротьба раціонально визначених стратегій дії, а як боротьба символів реального світу людських взаємин. Звідси дедалі частіше постає картина хаосу і повної свободи вибору не тільки способу життя, а й базових засад світогляду як домінантний образ іншого напрямку, постмодернізму. І звідси ж — тенденція в сучасній філософії зображувати світ не як єдине буття, а як “буття одиничне множинне” [Нанси, 2004]. Такий образ “руйнує єдину і субстанціональну сутність буття” [Нанси, 2004: с. 55]. У такій картині світу ніщо не передує існуванню, немає жодної наперед заданої логіки й смислу, крім смислу бути живим. Будь-яка соціальна група за такої інтерпретації соціальної реальності має право на існування, бо

особливостями групового мислення вносить доповнення і розмаїття в уже наявну картину світу, тим самим її збагачуючи.

“Одиничне множинне буття означає, що сутність буття існує лишень як спів-сутність” [Нанси, 2004: с.55]. Вона не є сукупністю окремих сутностей, не існує як деяке єдине, стосовно якого приватні сутності ставали б акциденціями. Спів-сутність існує як поділ у вигляді сукупності різноманітних сутностей, які не можна об'єднати в єдине ціле, оскільки при цьому вони б втратили свою унікальність і перестали існувати як сутності. Це спільне розділене буття багатоманіття наявного світу, яке в разі спроби звести його до чогось єдиного одразу стає абстракцією і перестає відповідати життю.

Доки такий образ буття застосовують для опису взаємодії людини і світу взагалі, він не викликає особливих проблем, але щойно ми спробуємо покласти одиничне множинне за основу аналізу соціальної реальності, одразу виникають питання. Наприклад, питання про те, як можуть в одному соціальному просторі безконфліктно уживатися дві протилежні тенденції глобалізму й антиглобалізму. Чи означає в цьому випадку, що множинне соціальне буття можливе лише в середовищі інтелектуальної еліти сучасних мегаполісів як вияв толерантності стосовно сексуальних меншин або вживання легких наркотиків, тобто толерантності до різноманітних виявів приватного життя без домішок політичної ідеології. Толерантним може бути також ставлення до культури, чужої для того, хто цю толерантність виявляє, але тільки в тому разі, якщо вона не вторгається в його життєвий простір і не руйнує встановленого порядку речей.

Відтак можна дійти такого висновку: множинність соціальної реальності й толерантність до різноманітних ідеологій і картин світу, що з цього випливає, виявляється можливою в масовому масштабі лише в полі знеособлених відносин. Щойно множинність вторгається в найближче соціальне оточення індивіда, цей факт, як правило, зумовлює негативну реакцію. Це природно, позаяк, здобувши певну соціальну ідентичність, індивід намагається її зберегти й відстояти перед лицем інших, часто незрозумілих, а отже, й потенційно ворожих ідентичностей інших соціальних груп.

Так, проблема розуміння *іншого* перестає бути абстрактно філософською і стає проблемою сучасного соціального життя. Яке ж місце в цьому належить соціології? Як невіддільна складова соціальної реальності вона водночас виступає рефлексією з приводу основних тенденцій даної реальності. Теоретичні погляди соціологів, їхня методологія пов'язані з певним баченням ситуації, певною ідеологією, що її сповідує автор. Поле протистояння різних точок зору може охоплювати найрізноманітніші дихотомії. Узагальнено, як зазначалося на початку статті, це можна уявити як протистояння об'єктивізму/суб'єктивізму.

У першому випадку загальне домінує над приватним, суспільство — над індивідом. Соціальна реальність зображується як об'єктивна, незалежна від свідомості суб'єкта реальність, закони якої людина не може скасувати так само, як закони фізичного світу. Крім того, вважається, що суспільство як упорядкована система взаємин у своїй відносній стабільності більш значиме, ніж хаотичний вияв приватних інтересів суб'єктів, тому ними за потреби можна знехтувати. Суб'єкт підкоряється встановленому порядку. Інакше

його дії розглядаються як девіантна поведінка. Головним принципом управління в такому разі є принцип соціального контролю, відстежування відхилень і чи то жорстке викорінювання їх, чи то пом'якшений варіант маніпуляції як виправлення вад соціалізації суб'єктів. У будь-якому разі прихованою метою є приведення соціальної реальності до одного універсального знаменника, єдиної системи цінностей, встановленої в суспільстві.

У другому випадку, в концепціях суб'єктивізму, індивідуалізму їхні автори виходять з протилежної позиції. З їхнього погляду, соціальна реальність не існує незалежно від свідомостей і дій індивідів. Навпаки, її структури формуються й підтримуються в результаті повсякденної практики суб'єктів дії. Порядок у суспільстві формується з хаосу різноманітних спонукальних мотивів і являє собою не строго впорядковані структури, а мобільні мережі взаємодій, в яких одночасно діє безліч чинників. Домінантним принципом впливу на наявну ситуацію є принцип найменшого втручання, позаяк будь-яке втручання в соціальні мережі порушує їхню самоорганізацію і може призвести до непередбачених наслідків. Такий принцип узгоджується із філософією лібералізму, що виникає під впливом переходу західних суспільств до динамічної ринкової економіки, а далі трансформується в сучасну теорію неолібералізму.

Крім цієї дихотомії, що поділяє соціологію на два поля пізнання, існують інші демаркаційні лінії. Порядок/зміна, структура/дія, життєвий світ/система — це найзагальніші поняття, за допомогою яких розглядають соціальну реальність. Але головним все одно слід вважати питання щодо підпорядкування і свободи суб'єкта, прийняття ним наявного порядку речей або бунту проти нього. За всієї неоднозначності розв'язання цього питання гадаю, що людей, які працюють у соціальних науках, можна умовно поділити на прихильників тієї чи тієї домінантної ідеології та критиків засад суспільства. “Соціологія, — писав А.Гоулднер, — може породжувати як консерваторів, так і радикалів” [Гоулднер, 2003: с. 35].

І ті, і ті в різні часи виконують певну функцію. Перші проголошують порядок і стабільність найвищою цінністю й доводять, що лише завдяки їм суспільство зможе перемогти анархію й руйнівні тенденції індивідуальних, егоїстичних устремлень. Як правило, це точка зору правлячих кіл і середнього класу, який завжди тяжів до впорядкування реальності, аби мати можливість підвищувати свій статус у стабільній системі відносин.

Другі виступають від імені тих груп, які з різних причин не задоволені ситуацією, що склалася в суспільстві. У своїх працях вони викривають приховані механізми маніпуляції, властиві будь-якій владі, описують випадки дискримінації прав тих чи тих соціальних груп або особистості як такої. Анархія таких мислителів не лякає, вони радше схильні знаходити в соціальному порядку джерела придушення свободи індивідуальності й творчості і не вважають, що з цим можна миритися.

Залишається відкритим питання: чи можливий третій шлях для теоретика в соціології? Або в іншому формулюванні: чи можливе створення соціологічної теорії, здатної подолати ідеологічну прив'язку і політичну заангажованість? Хоч там як, але робота з уточнення і прояснення базових світоглядних передумов соціологічних теорій допоможе визначити, які з те-

оретичних концептів насправді можуть працювати для опису сучасних проблем і тенденцій соціальної реальності, а які — ні. Передовсім такого уточнення, на мій погляд, потребують поняття соціальності та публічності, оскільки вони формують смисловий зміст ширшого поняття “суспільство”. Вельми актуальним для сучасної соціологічної теорії залишатиметься й аналіз соціальної дії на підставі таких характеристик, як інтенційність, різноманітні форми раціональності дії, практичний смисл та інструментальна спрямованість соціальних дій суб’єктів.

Література

Голднер А.У. Наступаючий кризис западной социологии. — СПб., 2003.

Манхейм К. Идеология и утопия // Манхейм К. Диагноз нашего времени. — М., 1994. — С. 7–276.

Нанси Ж.-Л. Бытие единичное множественное. — Минск, 2004.

Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. — М., 1998.

Фромм Э. Революция надежды. — М., 2006.